

ISSN Print: 2394-7500
 ISSN Online: 2394-5869
 Impact Factor: 5.2
 IJAR 2016; 2(5): 601-603
 www.allresearchjournal.com
 Received: 11-03-2016
 Accepted: 12-04-2016

ਡਾ. ਉਮਿਦਰ ਜੋਗਲ

ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਦੁਆਬਾ ਕਾਲਜ,
 ਜਲੰਧਰ

ਕਿੱਸਾ ' ਸੈਫ-ਮਲੂਕ ' ਦਾ ਰਚਨਾ-ਵਿਧਾਨ

ਡਾ. ਉਮਿਦਰ ਜੋਗਲ

ਤੱਤ-ਸਾਰ (Abstract)

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੈਫ ਮਲੂਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਕਾਲਿਕ ਸਿਖਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਕਾਲਿਕ ਸਿਖਰਲੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ -ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦੇ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਪੈਟਰਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਮੁੱਚੀ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਜੁਗਤਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਵਰਣਨ ਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਪੈਟਰਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਸੈਫ ਮਲੂਕ ਨੇ ਨਿਭਾ ਕੇ ਅਸਲ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਉਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਨਾਲ ਲੈਂਸ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਰਚਨਾ ਰਚਨਾ-ਜੁਗਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪੁਰ ਥਾਂ ਯੋਗ ਵਰਤੋਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੈਫ ਮਲੂਕ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾਤਮਿਕ -ਜੁਗਤ ਅਤੇ ਜੜਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਕਾਵਿਕ- ਸਿਖਰ ਸਿਰਜਦੀ ਰਚਨਾ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿਕਾਰੀ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਕਥਾ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਾ ਸਿਖਰਲਾ ਪੌਡੇ ਵਜੋਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਮੂਲ- ਸੰਕਲਪ (Keywords): ਕਾਲਿਕ- ਸਖਰ, ਕਾਵਿਕ-ਸਿਖਰ, ਵਰਣਨ, ਬਿਰਤਾਂਤ, ਭਾਸ਼ਾ-ਸੰਜਮ, ਸੁਹਜ-ਪ੍ਰਵਾਹ।

Introduction

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਕਾਲਿਕ-ਸਿਖਰ ਦਾ ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ-ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਕਾਵਿਕ-ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੀ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਦੇ ਕਾਵਿਕ-ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਵਿ-ਪਾਠਕਾਂ ਅਤੇ ਅਲੋਕਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਸਮੁੱਚੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਦਾ ਸਿਰਫ ਕਾਲਿਕ-ਸਿਖਰ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਸਗੋਂ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪੈਟਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿਕ-ਸਿਖਰਾਂ ਵੀ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੀ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਧੜਕਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ ਕਿੱਸਾ ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ, ਤੁਹਫਾ ਮੀਰਾਂ, ਕਰਾਮਾਤ ਗੋਸਿ-ਆਜ਼ਮ, ਕਿੱਸਾ ਸ਼ੇਖ ਸਨਆਨ, ਸਖੀ ਖਾਸ ਖਾਂ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ, ਸ਼ੀਰੀ ਫਰਿਆਦ, ਸੀਹਰਫੀ ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ, ਸ਼ੀਹਰਫੀ ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਮਨਸੂਰ ਆਦਿ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚੀਆਂ ਪਰ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੀ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਦਾ ਸਮੂਹਿਕ ਸਰੂਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੈਫਲ ਮਲੂਕ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਡਾ. ਧਰਮਪਾਲ ਸਿੰਗਲ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, “ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ (1830-1904 ਈਸਵੀ) ਦਰਬਾਰ ਖੜੀ ਸ਼ਰੀਫਾਂ (ਰਿਆਸਤ ਜੰਮੂ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਪਰ ਕਈਆਂ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੇਹਲਮੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਗਲਤ ਹੈ। ਮੀਆਂ ਜੀ ਇਕ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੌਧਿਕ ਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਇਸ਼ਕ ਤੇ ਹੁਸਨ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਆਪ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਆਪਣੇ ਲਿਖੇ ਰੋਮਾਂਸ ਸੈਫਲ ਮਲੂਕ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਸੈਫ ਅਤੇ ਬਦੀਆ ਜਮਾਲ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਗਾਥਾ ਪੂਰੇ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।”

ਡਾ. ਧਰਮਪਾਲ ਸਿੰਗਲ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਧਾਰਨਾ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇ ਕਿੱਸਾ ਸੈਫ ਮਲੂਕ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ ਬੇਮਿਸਾਲ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਰਦੀ ਹੈ। ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪੈਟਰਨਾਂ ਦਾ ਮਹਿਜ਼ ਨਿਭਾਓ ਹੀ ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਦਾ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਰਣਨ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਵਿਸਥਾਰ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਬਣਦੇ ਨਜ਼ਰ

Correspondence

ਡਾ. ਉਮਿਦਰ ਜੋਗਲ

ਐਸੋਸੀਏਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਦੁਆਬਾ ਕਾਲਜ,
 ਜਲੰਧਰ

ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਡਾ. ਧਰਮਪਾਲ ਸਿੰਗਲ ਦਾ ਇਹ ਮੱਤ ਬਹੁਤਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ 'ਜੇਹਲਮੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਗਲਤ ਹੈ।' ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ 'ਜੇਹਲਮੀ' ਦੀ ਲੇਖਕ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਦਰੁਸਤ ਠਹਿਰਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਸੈਫਲ ਮਲੂਕ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਅਤੇ ਕਿੱਸਾਕਾਰ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਕਰਵਾਉਂਦਿਆਂ ਲੇਖਕ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ 'ਜਿਹਲਮੀ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਦੱਸਿਆ। "ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੀ ਪੈਦਾਇਸ਼ 1246 'ਹਿਜਰੀ (1830 ਈਸਵੀ) ਵਿਚ ਮੀਆਂ ਸ਼ਮਸ-ਉਦ-ਦੀਨ ਦੇ ਘਰ ਚੱਕ ਠਾਕਰਾ ਮੁਲਕ (ਪਰਗਨ) ਖੜੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੀਰਪੁਰ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਮੀਰਪੁਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਿਹਲਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਕੱਟ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਹਦੇ ਵੱਟੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹਜ਼ਾਰਾ ਦਾ ਕੁਝ ਇਲਾਕਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ... ਇਸ ਤੋਂ ਇਕ ਭੁਲੇਖੇ ਦੀ ਵੀ ਨਵਿਰਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ 'ਜਿਹਲਮੀ' ਕਹਿ ਕੇ ਕਿਉਂ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।"²

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇ ਕਲਾਮ ਦਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਹਾਸਲ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਲਹਿੰਦੇ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਦੋਵਾਂ ਪੰਜਾਬਾਂ ਵਿਚ ਲੋਕਪ੍ਰਿਅਤਾ ਹਾਸਲ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ੈਲੀ ਕਿੱਸੇ ਦੇ ਮਹਿਜ਼ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਰੋਚਿਕ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਢਾਲਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕਿੱਸੇ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਅਮੀਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸਹਿਜ-ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਿਚ ਰਮੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਕਾਦਿਰ ਵਾਲੇ ਵਾਲੀ, ਗਿਣਤਰ ਵਿਚ ਨ ਮੇਵੇ। ਕਿੱਸਾ ਦਸ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ਾ, ਯਾਰ ਖਲੋਤਾ ਸੇਵੇ।

ਸਾਇਦ ਕਹਿੰਦਾ ਸੁਣ ਤੂੰ ਸ਼ਾਹ, ਸ਼ਹਿਰ ਅਮਾਨ ਮੈਂ ਆਇਆ।
ਉਸ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਗਰੀਬੇ, ਪੂਰਾ ਬਰਸ ਲੰਘਾਇਆ।
ਓੜਕ ਉਥੋਂ ਉਦਾਸੀ ਹੋਇਆ, ਆਈ ਦਿਲੇ ਨੂੰ ਤੰਗੀ।
ਕਾਫ਼ਲਾ ਸੀ ਇਕ ਟੁਰਿਆ ਭਾਰਾ, ਸੰਗਤ ਸੀ ਉਹ ਚੰਗੀ।
ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੈਂ ਭੀ ਟੁਰਿਆ, ਇਸ ਵਲਾਇਤ ਆਇਆ।
ਰੰਜ ਮੁਸੀਬਤ ਭੁੱਲੇ ਸਾਰੇ, ਜਦੋਂ ਸਹਿਜ਼ਾਦਾ ਪਾਇਆ।³

"ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਗੁਣ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਤੇ ਬਹੁਲਤਾ ਹੈ। ਕਿੱਸਾ ਕੀ ਹੈ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਹੈ। ਫਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ, ਹਿੰਦੀ, ਉਰਦੂ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਇਹ ਕਈ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੇ ਵਿਦਵਤਾ, ਇਸਲਾਮੀ ਆਸ਼ੇ ਦਾ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਗਿਆਨ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵਾਂਗ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਕਾਬੂ ਤੇ ਬੋਲੀ ਦੀ ਬਹੁਪੱਖਤਾ ਬਹੁਤ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦੀ ਹੈ।"⁴

ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ-ਸੰਜਮ ਤੇ ਬਹੁਪੱਖਤਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਿੱਸਾ ਸੈਫਲ ਮਲੂਕ ਦਾ ਵੱਡਾਕਾਰੀ ਰੂਪ/ਆਕਾਰ ਵੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪਰਪੱਕਤਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੱਡ-ਆਕਾਰੀ ਆਕਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ ਆਪਣੀ ਆਕਾਰ ਪੱਖੋਂ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਮਹੀਨ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਰਾਹੀਂ ਸਮੁੱਚੇ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਦਰਪਨ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਕਾਲੀ

ਜਨ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਹ ਮਹੀਨ ਵੇਰਵਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਸਲਾਮੀ ਰੰਗ-ਢੰਗ ਦੇ ਪਾਸਾਰਾਂ ਵੱਲ ਫੈਲਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਝਲਕਦਾ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਵਿਸਥਾਰ ਲੇਖਕ ਦੀ ਡੂੰਘੀ-ਸੂਝ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਯਥਾਰਥ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਾਂਤਰ ਚਲਦਾ ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਹਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਪਰਮ ਸਰੀਰਕ ਅੰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕਿੱਸਾ ਸੈਫਲ ਮਲੂਕ ਨੂੰ ਸੁਹਜ-ਸਵਾਦ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਪਾਣ ਚਾੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੁਝ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਵਿਸਥਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੈਫਲ-ਮਲੂਕ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਅਪਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ-ਜੁਗਤਾਂ ਦੂਸਰੇ ਪੂਰਬਲੇ ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਕਲਾਤਮਿਕਤਾ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਮਾਤਰ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪਿਆਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੱਤ ਏਸੇ ਗੌਲਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ "ਦੂਜੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਤੇ ਤਰਕੀਬਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਲਾਮ ਵਿਚ ਸੁੱਤੇ ਸਿੱਧ ਆ ਗਈਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ।"⁵ ਪਰ ਸੈਫਲ ਮਲੂਕ ਕਿੱਸੇ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਲ ਇਕਸੁਰਤਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਇਹ ਕਿੱਸਾ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਸਥਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵੇਖ ਜਮਾਲ ਕਮਾਲ ਖਸਮਦਾ, ਦੂਰ ਹੋਈ ਗਮਨਾਕੀ।
"ਅਲਹਮਦੁ ਵਲਮਿੰਨਤ ਅੱਲ੍ਹਾ", ਉਸੇ ਨੂੰ ਸਭ ਪਾਕੀ।
ਤੱਕ ਦੀਦਾਰ ਬਹਾਰ ਹੁਸਨ ਦੀ, ਯਾਰ ਪਿਆਰੇ ਵਾਲੀ।
ਦੁਖ ਗਏ ਸੁਖ ਹਾਸਿਲ ਹੋਏ, ਕਰਮ ਕਮਾਇਆ ਵਾਲੀ।"⁶

ਸੈਫਲ ਮਲੂਕ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਨਿਭਾਓ ਭਾਵੇਂ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨੂੰ 'ਹੋਣੀ' ਦੇ ਦਖਲ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਦੋਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਪਰਾ-ਸਰੀਰਕ ਅੰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਾਹੀਂ ਰੋਚਿਕਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਗਤ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਜੁਗਤ ਸਮੁੱਚੇ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਸਲਾਮੀ ਰੰਗ-ਢੰਗ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਸਗੋਂ ਕਥਾ-ਰਸ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲ ਭਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਰ ਉਜਾਗਰ ਹੋ ਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਕਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪਾਠਕ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੇ ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਲਾਅ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜੋ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਕਥਾ-ਰਸ ਤੋਂ ਵਿਰਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ, ਸਗੋਂ ਕਿੱਸੇ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਆੰਤਰਿਕ ਪ੍ਰਵਾਹ ਤਾਂ ਪਾਠਕ ਲਈ ਇਕ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰ ਦਾ ਜ਼ਰੀਆ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਕੁਝ ਘਟਨਾਵਾਂ ਯਕੀਨੋਂ ਬਾਹਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ "ਇਨ੍ਹਾਂ ਯਕੀਨ-ਰਹਿਤ ਕਲਪਿਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਹਿਤ-ਖੁਮਾਰੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਅਸਲੀਅਤਾਂ ਦੀ ਥਕੇਵੇਂ ਭਰੀ ਨੀਂਦਰ ਦਾ ਘੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੁਪਨਾ ਹੈ। ਤਰੀਕਤ ਦੇ ਪਾਠੀਆਂ ਲਈ ਇਕ ਲੁਪਤ ਚਾਬੁਕ ਹੋਵੇ।"⁷

ਕਿੱਸਾ ਸੈਫਲ ਮਲੂਕ ਦੀ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਆਲੋਚਨਾ-ਟਿੱਪਣੀ ਦੀ ਪਿਰਤ ਨੂੰ ਗੂੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ ਲਗਭਗ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਾਇਰਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਿਕ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਵਚਨ ਇਸ ਕਿੱਸੇ ਵਿਚ ਉਚਾਰਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕਿੱਸਾਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਰੰਭ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਕਾਵਿ-ਟਿੱਪਣੀ ਵਾਲੀ ਆਲੋਚਨਾ-ਜੁਗਤੀ ਨੇ ਵੀ ਸੈਫਲ ਮਲੂਕ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਸੂਝ ਦਾ ਚੋਖਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪੇਚ-ਬਪੇਚ ਕਮੰਦ ਜੁਲਫ਼ ਦੇ, ਜੇ ਗਲ ਡਾਲੋਂ ਏਵੇਂ।

ਹਰ ਇਕ ਗਰਦਨ-ਕਸ਼ ਮੁਲਕ ਦਾ, ਹੋਸੀ ਕੈਦ ਕਰਾਇਆ।
ਡੇਰੇ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਚੌਫੇਰੇ, ਕੀ ਕੰਮ ਚੌਕੀਦਾਰਾ ?
ਆਹ ਮੇਰੀ ਦੇ ਬਲਣ ਅਲੰਬੇ, ਰੱਖਣ ਚਾਨਣ ਲਾਇਆ।
ਤੋੜੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗਰ ਮੈਨੂੰ, ਅੰਦਰ ਜਾ ਨਾ ਲੱਭੇ।
ਦਰ ਦੀਵਾਰ ਤੇਰੇ ਦੀ ਪੈਰੀਂ, ਢਹਿਸਾਂ ਜਿਉਂ ਕਰ ਸਾਇਆ।
ਸ਼ਕਰ ਹਜ਼ਾਰ ਖੁਦਾਵੰਦ ਤਾਈਂ, ਫਿਰੀ ਬਹਾਰ ਚਮਨ ਦੀ।
ਹਾਸਿਲ ਹੋਈ ਮੁਰਾਦ ਮੁਹੰਮਦ, ਦਿਲਬਰ ਕੋਲ ਬਹਾਇਆ। ”⁸

ਸੈਫਲ ਮਲੂਕ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਸਮੁੱਚਤਾ ਵਿਚ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ ਨਿਰਸੰਕੋਚ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਦਾ ਉਹ ਹਾਸਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ 'ਸੈਫ ਮਲੂਕ' ਦੀ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਅਮੀਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਵਿਚਾਲੇ ਸਹਿਜ ਜੀਵਨ- ਪ੍ਰਵਾਹ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੁਹਜ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਵਿ-ਬਿੰਬ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾ ਆਲੋਚਕਾਂ ਤੋਂ ਹੋਰ ਡੂੰਘੇਰੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਦੀ ਕਿੱਸਾਕਾਰੀ ਵਿਚਲੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪੈਟਰਨਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਪਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਤੇ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। -0-

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਡਾ. ਧਰਮਪਾਲ ਸਿੰਗਲ, 'ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਪਰੰਪਰਾ',
2. ਖੋਜ ਪੱਤ੍ਰਿਕਾ, ਮਾਰਚ 2005, ਅੰਕ-61, ਪੰਨਾ 360
3. ਸੈਫ-ਮਲੂਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ-38.
4. 3 . ਸੈਫ-ਮਲੂਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ-੩੨੦
5. ਸੈਫ-ਮਲੂਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ-36.
6. ਸੈਫ-ਮਲੂਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ-50.
7. ਸੈਫ-ਮਲੂਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ-੩੨੦
8. ਸੈਫ-ਮਲੂਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ-50.
9. ਸੈਫ-ਮਲੂਕ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ- ੪੪੯